

СУЧАСНА ЧЕСЬКА І СЛОВАЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ПОРАЗКИ ДЕМОКРАТІЇ У ЧСР В 1945-1948 рр.

ВОВКАНИЧ І. І.

Суть кардинальних суспільно-політичних змін, які відбулися внаслідок громадянських революцій рубежа 80-90-х років ХХ століття в країнах Східної Європи, полягає в переході народів і держав цієї частини європейського континенту від тоталітаризму до цивілізованої демократії. Динаміка, послідовність і рівень загальнодемократичних перетворень стають основним мірилом приналежності постсоціалістичних країн до об'єднаної Європи. Та демократичні процеси сучасного перехідного періоду, особливо в пострадянських державах, в тому числі й в Україні, на жаль, суперечливі, крихкі і занадто тривалі за часовим лагом. Завершується вже перше постсоціалістичне десятиліття, а зрілість системи демократії загалом у східноєвропейських державах ще так і не відповідає стандартам розвинених країн.

З огляду на занадто повільний характер сучасної постсоціалістичної трансформації та нестабільний перехідний стан суспільства громадянська думка східноєвропейських держав у 90-ті роки все частіше протиставляє загальному реалізму сьогодення демократизації прикладу принципово протилежних негативних змін не так далекого минулого - демонтажу демократії і насадження тоталітаризму в країнах "радянського блоку" після закінчення другої світової війни. Практично за невеликий 5-річний період в 1944-1949 рр. вся Східна Європа була "комунізована" і "советизована", а буржуазна демократія і громадянське суспільство були замінені на тоталітаризм. Державно-політичні еліти і громадськість в постсоціалістичних країнах ґрунтовно замислюються над цим історичним фактом поразки демократії і проявляють підвищений інтерес до робіт професійних істориків з даної проблематики, позаяк серйозний погляд у минуле запобігає повторенню катастрофічних історичних хиб, а це, в свою чергу, гарантує демократичний розвиток суспільства і держави на тривалу перспективу.

Історична наука в Чехії та Словаччині протягом 90-х років переживає своєрідний бурхливий "ренесанс". Вона намагається дати відповідь на питання становлення чеської і словацької національної ідеї, причини розпаду федерального союзу двох народів і напрямків

майбутньої еволюції їх сучасних суверенних національно-державних утворень. Однією з основних тем глибокого наукового аналізу в останні роки стала історія високорозвинutoї чехословацької демократії в ХХ столітті та причини її краху і встановлення комуністичної диктатури в 1945-1948 рр. За обсягом це чи не найбільший масив публікацій з новітньої історії, ключовою прикладною ідеєю яких є застереження сучасним чеським і словацьким політикам щодо небезпечності будь-яких антидемократичних кроків.

Вагома роль історії як науки в Чехії і Словаччині наприкінці ХХ століття зумовлена рядом концептуальних причин. По-перше, через об'єктивність наукових історичних досліджень - навіть за комуністичного режиму - професійні чехословацькі історики не скотилися повністю до бездумного вихваляння дій тоталітаризму і правлячої комуністичної партії. В побільшості вони притримувалися корпоративного принципу, що предметом історичних досліджень можуть бути тільки процеси до 40-х років ХХ ст., позаяк історія сучасності - діяльністю функціонуючих поколінь - це сфера вивчення соціологічної науки. Тільки незначний загін комуністичних "придворних літописців" безпечно возвеличував КПЧ. Але чехословацькі історики-професіонали скептично ставилися до цих віроповіданих компартійних дослідників, які безуспішно намагалися представити історію КПЧ як науку. По-друге, комуністично-готвальдівський режим кінця 40-х-50-х років у Чехословаччині не ризикнув повністю репресувати національну інтелігенцію. Тому в країні певним чином збереглися довоєнні історичні школи, які не притримувалися схематичних догм комуністичної методології. Новий поштовх до плюралізму в чехословацькій історичній науці дали події Празької весни 1968 р. і розвиток дисидентського руху кінця 70-х-80-х років. Фактично, вказані фактори означали формування інтелектуального руху опору комуністичному режиму в середовищі професійних істориків країни. Завдяки цьому з падінням тоталітаризму в Чехословаччині в листопаді 1989 р. історична наука не потрапила в смугу глибокої ідейної, моральної та методологічної

кризи. Крім того, по-третє, з другої половини 40-х років за кордоном в середовищі антикомуністичної чехословацької еміграції почала складуватися альтернативна чеська і словацька історіографія різної ідейної спрямованості. Інтенсивна публікація в Чехії і Словаччині робіт еміграційних істориків на першому етапі демократизації в 1990-1992 рр. дозволила заповнити тимчасовий вакуум історичних досліджень в країні. На їх базі, однак, посилилася диференціація між чеською та словацькою історичною наукою, що, з іншого боку, сприяло кристалізації специфічних національних історичних шкіл та перманентності досліджень і після розпаду чехословацької федерації та усамостійнення ЧР і СР. При цьому, співпраця чеських і словацьких істориків з 1993 р. не згорнулася, а, навпаки, стала ще більш інтенсивною. Симптоматично, що дослідники новітньої історії чеського і словацького народів з обох країн щорічно проводять в рамках чесько-словацької комісії істориків двохсторонні конференції-дискусії з конкретно визначеної теми повоевнинної історії і за підсумками обговорення регулярно публікують щорічник [1]. Загалом, центральною проблемою, якій чи не найбільше уваги надає сучасна чеська і словацька історіографія, є вивчення причин краху розвинутої чехословацької демократії у перші роки після другої світової війни і перемоги тоталітарного комуністичного режиму в країні. Такий історичний аналіз здійснюється у широкому контексті компаративної оцінки передумов встановлення тоталітаризму в країнах Східної Європи протягом другої половини 40-х років ХХ століття.

Об'єктивним історичним фактом є те, що Чехословаччина мала серйозні специфічні риси суспільно-політичного розвитку в перші роки після другої світової війни, які відрізняли її від інших східноєвропейських держав радянської сфери впливу. В ЧСР - єдиній державі Східної Європи - було забезпечено легітимність і правонаступництво до- і повоевнинних органів влади. Вище державне керівництво, хоча і в трансформованому вигляді, повернулося на територію визволеної країни з еміграції. СРСР вимушений був дозволити і президенту Е. Бенешу, і членам лондонського еміграційного уряду в квітні 1945 р. повернутися до ЧСР і продовжити виконання своїх функцій. Для цього громадянські сили, правда, погодилися на імплантацію комуністів у Національний фронт чехів і словаків та входження представників КПЧ і КПС вже до першого коаліційного уряду З. Фірлінгера. Однак, Кремль не зміг відразу ж нав'язати оновленій ЧСР радянську модель політичної систе-

ми і державної влади. Рівень втручання Москви у внутрішньополітичні справи ЧСР до 1948 р. був суттєво нижчим ніж у інших східноєвропейських країнах. Наприкінці 1945 р. з чехословацької території було навіть виведено більшість радянських військ. У травні 1946 р. у країні відбулися перші післявоєнні демократичні вибори до парламенту. Захід вважав ЧСР єдиною повністю ще некомунізованою державою Східної Європи. Та спроба чехословацької влади розширити в 1946-1947 рр. договірні політичні, економічні та інші зв'язки із розвинутими західними країнами була негайно придушена сталінським диктатом. Кремль змінив тактику і перейшов до підготовки насадження комуністичної влади в ЧСР та повної сателітизації цієї країни. Антиконтитуційний путч КПЧ у лютому 1948 р. завершився встановленням тоталітаризму в Чехословаччині.

Погляди сучасних чеських і словацьких істориків на згаданий перебіг суспільно-політичних процесів в ЧСР в 1945-1948 рр. певним чином різняться. У стислому вигляді новітня концепція чеської історіографії щодо монтажу демократії і встановлення тоталітарного режиму в Чехословаччині протягом перших повоевнинних років виглядає таким чином: лідери некомуністичних партій і президент Е. Бенеш уже з 1945 р. поступилися основоположними демократичними принципами функціонування держави і громадянського суспільства у відродженій ЧСР національним комуністам і Москві. КПЧ поступово захопила ключові пости у державних органах влади на всіх рівнях і лютевим 1948 р. путчем встановила власну монополію на владу, конкуруючі громадянські партії не зуміли об'єднатися перед загрозою тоталітаризму і не отримали підтримку з боку Заходу для протидії диктату КПЧ і СРСР [2]. Схема теперішньої словацької історіографії дещо інша: причина краху демократії в повоевнинній ЧСР, попри політичні деформації, інтриги комуністів та СРСР, насамперед - ігнорування централістсько-унітарними чеськими політичними силами самоврядних прав словацького народу і деградація компетенцій Словаччини в рамках державного чесько-словацького союзу через комплекс так званих Празьких угод 1945-1946 рр. [3]. Таким чином, чеська історична наука 90-х років домінуючими чинниками падіння демократії і встановлення тоталітаризму в повоевнинній Чехословаччині вважає загальнополітичні фактори - ідейні, організаційні, персональні, зовнішні, а словацька - робить щонайперш акцент на державно-конституційні причини занепаду чехословацької демократії.

Отже, і чеські, і словацькі історики головною причиною антидемократичного дискурсу в повоєнній ЧСР вважають деформацію внутрішньополітичних процесів. Дія зовнішньополітичних чинників погоджено оцінюється ними, як вагомий, але не абсолютно домінуючий фактор. Констатується, однак, що наростання диктату Москви щодо ЧСР в 1945-1948 рр. погіршило міжнародне становище чехословацької демократії і, в кінцевому результаті, переросло в 1947-1948 рр. у пряме зовнішнє втручання СРСР у внутрішньополітичний розвиток країни задля встановлення комуністичної диктатури.

Предметом особливої уваги чеських дослідників є формування в роки другої світової війни нової східної політики президента Е.Бенеша та лондонського еміграційного уряду ЧСР, чехословацько-радянські союзні відносини, спроби перетворити повоєнну Чехословаччину у "міст" між західними країнами та СРСР, бенешівська модель соціалізму, що передбачала імплантацію комуністів у демократичну політичну систему, функціонування багатопартійної системи та парламентської демократії тощо. При цьому основну увагу в ході вивчення історії Чехословаччини перших післявоєнних років чеські історики надають введенню в науковий обіг нового, максимально широкого кола архівних документів. На нашу думку, саме в Чехії протягом 90-х років велася найбільш інтенсивна з-поміж постсоціалістичних країн Східної Європи робота по збагаченню джерельної бази досліджень з новітньої історії. Те, що переоцінка і висвітлення "білих плям" вітчизняної історії розпочалися саме з комплексного оновлення документальних джерел, забезпечило чеській історичній науці одне з провідних місць в сучасній історіографії Східної Європи.

Провідну роль в публікації документальних джерел з історії Чехословаччини 1945-1948 рр. відіграє Інститут сучасної історії АН ЧР (ІСІ АН ЧР). Ця пражська академічна установа випустила в 1990-1999 рр. серію з понад 20-ти документальних видань з внутрішньо- і зовнішньополітичних проблем ЧСР перших повоєнних років. Основні підбірки документів вийшли в серії "Зошити Інституту сучасної історії АН ЧР" (правда, під таким титулом тут також опубліковані і деякі монографічні роботи чеських і словацьких дослідників). Переважна більшість цих документальних збірників побачила світ завдяки ініціативі і фантастичній працездатності співробітника ІСІ АН ЧР Карела Каплана. К.Каплан (1928 року народження) - професійний історик, найбільш кваліфікований спеціаліст з післявоєнної історії Чехословаччини, ав-

тор понад 50 наукових монографічних робіт з даної проблематики. К.Каплан в 60-ті роки працював у складі комісії по реабілітації жертв комуністичного терору 40-50-х років у ЧСР, отримав доступ до утаємничених державних і партійних документів, які скопіював і потім вивіз на Захід. Вчений в 1970 р. під час гусаківської "нормалізації" був з політичних мотивів вигнаний з Інституту історії ЧСАН і 6 років працював рядовим робітником. В 1976 р. К.Каплан емігрував у ФРН, де видав ряд книг і статей з історії ЧСР другої половини 40-50-х років. Після демократичної революції 1989 р. повернувся на батьківщину. Роботи К.Каплана еміграційного періоду, перевидані ще в єдиній Чехословаччині в 1990-1992 рр., фактично заклали алгоритм концептуально нового підходу чеської історіографії до повоєнної історії країни. А сам дослідник з поверненням до Праги шонайперш сконцентрувався на вивченні, систематизації і публікації документальних джерел з центральних архівів ЧР. При цьому, документальні видання під редакцією К.Каплана обов'язково містять обширні коментарі та виклад принципової позиції дослідника з тематики збірника. Можна вважати, що зараз К.Каплан віддає перевагу жанру документальної історії.

Концепцію історії Чехословаччини 1945-1948 рр., сформульовану К.Капланом, на нашу думку, найдоцільніше аналізувати на основі оцінки опублікованих ним протягом 90-х років робіт за хронологічно-тематичним принципом. Вихідним пунктом може бути монографія "Правда про Чехословаччину 1944-1945", написана і опублікована К.Капланом в еміграції в 1985 р. і перевидана в 1990 р. в Празі [4]. В даній книзі розглядаються 7 основних проблем розвитку ЧСР в перші післявоєнні роки, які замовчувалися чи тенденційно трактувалися марксистською історіографією: політика ліквідації наслідків Мюнхена, приєднання Підкарпатської Русі (Закарпаття) до України, чехословацько-польський конфлікт навколо Тешина, територіальні претензії чехословацького державного керівництва до Німеччини, повоєнна політика щодо угорської та німецької меншин в ЧСР, чесько-словацькі взаємини після визволення Чехословаччини. К.Каплан вказує, що політична концепція, духовним батьком якої був президент ЧСР Е.Бенеш, щодо визнання Мюнхенської угоди (1938 р.) недійсною, включала положення про необхідність відродження Чехословаччини в рамках домюнхенських державних кордонів, пункт про зовнішньополітичну заперуку у вигляді союзу ЧСР з СРСР проти майбутньої німецької загрози та програму

внутрішніх змін в політичній і економічних областях і у сфері міжнародних відносин [5]. При цьому автор детально аналізує зміну зовнішньополітичної орієнтації ЧСР із Заходу на СРСР у воєнні та перші післявоєнні роки, а також реалізацію в повоєнній Чехословаччині плану будівництва етнічно чистої держави чехів і словаків. У взаємозв'язку з останнім К.Каплан говорить про стихійну ("дику") і організовану депортацію понад 2 млн. німців з ЧСР у 1945-1946 рр. і спроби переселення в Угорщину чи денационалізації громадян угорської національності в 1945-1948 рр [6]. Повоєнних територіальних проблем і кордонів ЧСР стосуються розділи монографії чеського дослідника про Закарпаття і Сілезію. Заключна частина роботи К.Каплана присвячена аналізу процесу поступового обмеження загальнодержавним центром і політичними силами Чехії та Моравії прав Словаччини в державно-конституційній системі повоєнної ЧСР і посилення унітарного характеру відродженої чехословацької державності [7].

Підняті К.Капланом у вказаній монографії питання історії ЧСР 1945-1948 р. стали предметом гострих дискусій у чеській і словацькій історичній науці 90-х років. Однією з найдискусованіших вченою громадськістю проблем є причини нової східної політики президента Е.Бенеша і чехословацького уряду, спрямованої на взаємозближення з СРСР у роки другої світової війни та після її завершення. Загалом в сучасній чеській історіографії утвердилося положення, що кроки лідерів чехословацької держави по зближенню зі сталінським СРСР значним чином були зумовлені дією специфічного політико-психологічного стереотипу - так званого "синдрому мюнхенства", породженого травмою, нанесеною зрадою Заходом інтересів ЧСР в період Мюнхенської угоди (1938 р.). Чехословацькі політики побоювалися, що і надалі в критичні моменти історії західні держави можуть поступити аналогічно і ЧСР залишиться знову один-на-один з "германством".

Оцінка сучасною чеською історіографією фатального значення "синдрому мюнхенства", все ж видається дещо перебільшеною. Як суспільно-психологічний феномен даний синдром діє до теперішнього часу в ЧР, але в якості головного рушійного фактору післявоєнної чехословацької зовнішньої політики він не може розглядатися як єдиний чи виключний. Варто нагадати, що в перші повоєнні роки некомуністичні політики ЧСР не були абсолютно прорадянськи налаштованими, скоріше, навпаки. Вони розуміли диктаторський характер ста-

лінського режиму та його експансіоністські прагнення у Східній Європі і не відмовилися від співробітництва із західними країнами та притримувалися ідеї про можливу головну роль Чехословаччини у взаєминах між Сходом і Заходом - так званої теорії "мосту". Президент Е.Бенеш довготривало вважав, що ЧСР матиме незамінну функцію "мосту" у взаємозв'язках СРСР і західних демократій.

Повертаючись до сформульованого чеською історіографією "синдрому мюнхенства", слід вказати, що такий його аспект, як "зрада" Заходом країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи перед обличчям фашистської загрози напередодні другої світової війни доводиться деякими чеськими і словацькими вченими, а також багатьма сучасними істориками з інших постсоціалістичних держав до чергового абсолюту: великі західні країни, як і напередодні війни, у перші післявоєнні роки полишили східноєвропейські демократії один-на-один перед експансією і диктатом вже сталінського СРСР. Комуністичний переворот в ЧСР у лютому 1948 р. нерідко оцінюється як "другий Мюнхен". В румунській історіографії концепція недостатньої підтримки Заходом національних некомуністичних сил в боротьбі за повоєнну демократію в найбільш чистому вигляді представлена, наприклад, роботою дослідника-емігранта Н.Бачіу "Агонія Румунії 1944-1948" [8]. Взагалі дана теза історичних публікацій у всіх східноєвропейських державах походить насамперед із спогадів та досліджень політичних і державних діячів, які в другій половині 40-х років, рятуючись від комуністичного терору, змушені були емігрувати на Захід.

З середовища першої повоєнної хвилі чехословацької політичної еміграції бере виток і ціла течія сучасної історіографії - так звана "антибенешіада". Президент ЧСР Е.Бенеш представниками цього напрямку публічно звинувачується в трагедії чехословацької демократії 1945-1948 рр. Дійсно, до зближення ЧСР з Москвою штовхала в ідейно-концептуальному плані й еклектична "соціалізуюча" філософія Е.Бенеша і його "неослов'янофіліство". Однак, соціалістичні ідеї домінували в ЧСР тривало, і не тільки КПЧ і КПС, але й інші провідні чехословацькі партії повоєнного періоду - Чехословацька національно-соціалістична партія, Чехословацька соціал-демократична партія, а також невелика словацька Партія праці відверто притримувалися соціалістичної ідеології і ратували за будівництво "соціалізму" в ЧСР. При цьому навіть правоцентристські національні соціалісти та лівоцентристські

соціал-демократи вважали за необхідне чим швидше впровадити в Чехословаччині за радянським взірцем одержавлення (через націоналізацію і конфіскацію) основних галузей народного господарства та адміністративно-директивне управління і централізоване планування економіки, що почало практично здійснюватися вже в 1945-1946 рр. - ще до захоплення влади комуністами. Характерно, також, що ні одна з чехословацьких політичних партій не заперечувала проти обмежень політичних, етнічних та інших прав громадян й існування режиму "регульованої" чи "обмеженої" демократії в ЧСР протягом перших післявоєнних років. Тоді ж за активної участі московських "радників" будувалися за радянським взірцем і за домінації комуністів чехословацькі збройні сили і репресивний апарат органів внутрішніх справ, що переконливо показано, наприклад, в роботі чеського дослідника-колишнього політ'язня В.Гейла [9]. Тобто, в умовах функціонування відродженої буржуазної демократії та багатопартійної системи в ЧСР ще до комуністичного перевороту 1948 р. зароджувалася конструкція і елементи системи майбутнього тоталітарного режиму в країні.

Чехословацька демократія 1945-1948 рр. фактично була деформованою. В сучасній історіографії ЧР і СР вона справедливо йменується "обмеженою" чи "регульованою" демократією. К.Капланом в 90-ті роки опубліковано ряд документальних робіт, які детально розкривають перехідний і неповний характер державно-конституційної і владної системи в ЧСР у перші післявоєнні роки. Система "обмеженої" демократії передбачала, що після визволення від фашизму в країні певний час не діятимуть основні положення Конституції ЧСР 1920 р. та обрані демократичним шляхом вищі й місцеві органи влади. Формування державно-політичної системи ЧСР в 1945 р. здійснювалося на основі угод між основними партіями країни - членами Національного фронту чехів і словаків (НФ ЧСР). Поки партійно-політичні суб'єкти НФ не створили, шляхом делегування своїх представників, вищий законодавчий орган країни, роль законів мали виконувати декрети президента Е.Бенеша. Законами визнавалися і президентські декрети, видані Е.Бенешом в лондонській еміграції воєнного періоду. Саме тому К.Каплан у співавторстві з К.Схом систематизував і опублікував у 1995 р. двохтомник декретів чехословацького президента з обширними коментарями [10]. Дещо раніше - в 1992 р. К.Каплан підготував до друку документальну публікацію про роботу в 1945-першій половині

1946 рр. післявоєнного коаліційного уряду НФ ЧСР, очолюваного соціал-демократом З.Фірлінгером [11]. Окрема підбірка документів була видана К.Капланом щодо конституційно-творчого процесу в Чехословаччині в 1946-1948 рр. [12].

Вказані три документальні публікації К.Каплана фактично дають майже повну картину функціонування державно-конституційної системи ЧСР у перші роки після другої світової війни. Та, порівняно з глибокою оцінкою і достатньою повнотою висвітлення діяльності чехословацького президента і виконавчої влади, характеристика роботи парламенту і спеціальних комісій над текстом нової Конституції ЧСР К.Капланом дана не всебічно і підходи основних політичних партій країни, кожна з яких запропонувала власний проект Основного закону країни, висвітлені далеко не повністю. Проведений нами аналіз документів у Празі в Центральному державному архіві Чеської Республіки (ЦДА ЧР) засвідчує, що до публікації К.Каплана не були включені в побільшості досить важливі матеріали, які характеризують підхід чехословацьких комуністів до основних положень майбутньої конституції [13]. При цьому К.Каплан сам визнає, що після лютогового перевороту 1948 р. комуністи насадили власний варіант Конституції ЧСР і примусили парламент затвердити його 9 травня 1948 р. [14].

У монографічних роботах і документальних публікаціях К.Каплан звертає значну увагу на проблеми державного союзу чехів і словаків та роль Словаччини у повоєнній ЧСР. Дослідник вважає, що після закінчення другої світової війни існувала реальна можливість реформування співжиття двох народів навіть у рамках федеративного устрою, але "чехословакізм" та централістські сили політичних сил Чехії і Моравії та президента Е.Бенеша, постійне побоювання загрози "словацького сепаратизму" привели, навпаки, до посилення унітаризму і неухильного обмеження Прагою самоврядних прав Словаччини. В спеціальній документальній публікації, присвяченій так званим трьом Празьким угодам між державним керівництвом Словаччини та ЧСР, К.Каплан висвітлює договірно-правову базу і процес обмеження компетенцій Словаччини в 1945-1947 рр. [15].

Проблема взаємин між чеськими і словацькими народами в широкому історичному ракурсі, в тому числі і з точки зору втраченого шансу перебудови міжнаціонального співжиття в 1944-1948 рр., стала після саморозпуску єдиної держави в 1992 р. і проголошення незалежності ЧР і СР в 1993 р. однією із централь-

них тем історичних досліджень. Побачила світ навіть серія історико-філософських есе з даної проблематики. У конкретно-історичному плані роль Словаччини в історії Чехословаччини за весь період другої половини ХХ століття спробували розглянути словацькі вчені на науковій конференції в жовтні 1993 р. [16].

Словацькі історики не можуть ігнорувати факту радикально націоналістського, клерикального руху, який спричинився і до розвалу ЧСР в 1938-1939 рр., та існування в роки війни самостійної Словацької республіки (1939-1945 рр.) - сателіта Німеччини і традиційно протиставляють цьому антифашистське Словацьке національне повстання (1944 р.). [17]. Однак, новітня словацька історіографія має і чимало прихильників возвеличення національно-клерикальної державності воєнного періоду - характерну для молодих держав "націоналромантичну" школу, котра оперує категоріями і підходами близькими до словакоцентризму і національної виключеності. Вона генетично й ідейно пов'язана із націоналістськими колами словацьких істориків-емігрантів повоєнного періоду, які глорифікують клерикальну державу 1939-1945 рр. і всі подальші політичні процеси пояснюють тільки боротьбою за звільнення словацького народу від диктату Праги, за незалежності Словаччини [18]. Тому й академічна історична наука ЄР також звертає значну увагу на дослідження еволюції словацької національної ідеї, проблем словацько-чеського співжиття після другої світової війни. Важливою темою словацької історіографії стало вивчення ролі політичного католицизму в повоєнні роки, позаяк рівень релігійності словацького суспільства був значно вищим ніж чеського - понад 3/4 словаків - католики і саме вони стали основою домінування в 1946-1947 рр. в політичній системі Словаччини некомуністичної Демократичної партії [19]. Загалом, політична система Словаччини в 1945-1948 рр., хоча й розвивалася в рамках єдиної чехословацької державності, мала суттєві відмінності з точки зору партійної структури, законодавчих, виконавчих та інших владних інституцій, порівняно з чеськими і моравськими землями. Дещо іншою, ніж у Чехії, була й біполярна політико-ідейна диференціація суспільства в Словаччині та відповідна їй двохпартійна система протягом перших післявоєнних років. Але саме в Словаччині комуністи ще в листопаді 1947 р. провели "генеральну репетицію" нелегітимного захоплення влади і поступової ліквідації демократичних інститутів.

Підходи чеської і словацької історичної на-

уки 90-х років до трагічної долі чехословацької демократії в 1945-1948 рр. мають і погоджені засади, але значним чином й різняться. Попри домінацію, переважно в емігрантській історіографії та публіцистиці (за взірцем західної історичної науки), дещо спрощеного стереотипу щодо виключного значення радянського диктату і неконституційних дій національних комуністів у встановленні марксистсько-репресивного режиму в Чехословаччині шляхом комуністичного путчу в лютому 1948 р., сучасні професійні історики ЧР і СР розглядають процес демонтажу демократії в ЧСР в 1945-1948 рр. більш зважено і багатofакторно.

У зв'язку з цим потрібно зробити принципове зауваження - прогрес чи регрес демократії задля цілісності історичного процесу не варто розглядати тільки через дію окремих, нехай і багаточисельних факторів. Сегментація та сепаратний аналіз окремих суспільних явищ і чинників, що їх зумовили, деформує об'єктивну картину й вірогідність наукового дослідження. Крім того, формується калейдоскопічна, а не з'єднана причинно-наслідковими зв'язками і взаємовпливами динамічна модель суспільства. Саме через сегментно-факторний підхід, на нашу думку, сучасній чеській і словацькій історіографії так і не вдалося поки що створити синтезованих наукових робіт з глибоким аналізом причин падіння однієї з найрозвинутіших у 20-30-ті роки буржуазних демократій Центрально-Східної Європи під натиском комуністичної диктатури і тоталітаризму в 1945-1948 рр. Сучасні чеські історики, до того ж, концентруються на політичних негараздах переважно в Чехії та Моравії, а словацькі - в Словаччині того часу. З нашого погляду, проблема потребує більш комплексного і системного аналізу, позаяк чехословацька демократія в другій половині 40-х років впала внаслідок не часткових, а глибоких і радикальних антидемократичних змін в економічній, політичній, ідейній, світоглядній, зовнішній та інших системах (чи підсистемах) функціонування суспільства і держави в перші роки після другої світової війни в Чехословаччині. Ці, так звані "соціалізуючі" системні зміни в ЧСР проходили на тлі встановлення комуністичного диктату і радянського впливу в усіх країнах Східної Європи.

Комплексному, системному вивченню історії ЧСР 1945-1948 рр. може сприяти порівняльний аналіз розвитку чехословацької демократії у широкому контексті еволюції східноєвропейських держав протягом перших повоєнних років. Симптоматично, що компаративний підхід у дослідженні даного комплексу

проблем в 90-ті роки словацька історіографія почала застосовувати навіть швидше, ніж чеська. Вже в 1992 р. Інститут історії Словацької Академії наук опублікував науковий збірник під редакцією П.Петруфа з питань розвитку країн Центральної і Південно-Східної Європи в 40-і роки, а в 1994 р. - його другу частину з аналізом тогочасної політики великих держав щодо країн регіону [20]. Особисто Павол Петруф - відомий словацький дослідник міжнародних відносин та зовнішньої політики США [21]. Опубліковані під керівництвом П.Петруфа два вказані наукові збірники були першою в сучасній словацькій історіографії спробою порівняльного аналізу суспільно-політичного розвитку східноєвропейських країн в 1939-1949 рр. та процесу їх "советизації" і "комунізації" в другій половині 40-х років. При цьому досліджувалися не тільки загальнополітичні аспекти, але й комплекс інших факторів, наприклад, встановлення економічної домінації СРСР в регіоні чи роль "німецького питання" [22]. Виключно на основі нових архівних джерел зовнішньополітичних відомств оцінку чехословацькою дипломатією експансіоністської політики Кремля у Центральній та Південно-Східній Європі після закінчення другої світової війни дає у спеціальній статті збірника Д.Черна-Лантайова [23]. Варто також зазначити, що ця дослідниця - провідний словацький спеціаліст з проблем двохсторонніх відносин між ЧСР і Угорщиною в 40-і роки [24].

Особливої уваги заслуговує цілісний аналіз повоєнної еволюції держав балканського регіону, зроблений М.Тонковою в двох розділах наукових збірників Інституту історії САН [25]. Правда, розглядаючи особливості реалізації комуністичної доктрини в Південно-Східній Європі протягом другої половини 40-х років, дослідниця концентрується переважно на висвітленні зародження та перебігу відомого політико-ідейного і міждержавного радянсько-югославського конфлікту і лише побіжно характеризує суспільно-політичні процеси у інших країнах, наприклад, в Румунії.

Загалом вищезгадані роботи словацьких вчених з історії країн Східної Європи у 40-і роки представляють собою характерну для історіографії більшості постсоціалістичних держав першої половини 90-х років велику групу досліджень з проблем "советизації" регіону [26]. Головним питанням, яке висвітлювалося в цьому масиві історичних робіт, була вирішальна роль СРСР у зміні суспільного ладу і насадженні комуністичних режимів за радянським взірцем у східноєвропейських державах після

завершення другої світової війни. Такий підхід, з одного боку, був породжений ейфорією самовизволення на рубежі 80-90-х років нових східноєвропейських демократій від диктату СРСР, але, з іншого, витікав і з дещо спрощеної популярно-пропагандистської тези, що комунізм у 1944-1945 рр. принесено до Східної Європи виключно "на багнетях" Червоної Армії.

Цей одномірний стереотип першою відхилила чеська історіографія. В опублікованих ще на початку 90-х років працях Т.Брода щодо чехословацько-радянських союзницьких відносин воєнного періоду та К.Каплана - з "білих плям" в історії ЧСР другої половини 40-х років процес "советизації" і повалення демократичного устрою в країні розглядалися далеко не як наслідок лише диктату з боку СРСР, а як результат дії суперечливого комплексу негативних внутрішніх і зовнішніх факторів [27]. Т.Брод детально, хоча й дещо надміру емоційно та публіцистично, змалював зовнішньополітичні плани, ініціативи і практичні дії президента ЧСР Е.Бенеша й лондонського еміграційного уряду по зближенню з Москвою в роки другої світової війни, вважаючи, що провідні некоммуністичні чехословацькі політики чи не добровільно потрапили до сталінської пастки повоєнної залежності ЧСР від СРСР. К.Каплан також, як і Т.Брод, вказує на довготривале прагнення Е.Бенеша та його найближчого оточення мати СРСР після війни в якості стратегічного союзника і навіть безпосереднього сусіда задля протиставлення німецькій загрозі і можливого реваншизму з боку Німеччини.

Глибокий аналіз робіт чеських і словацьких істориків з проблем розвитку ЧСР та інших держав Східної Європи після закінчення другої світової війни, опублікованих протягом 90-х років, таким чином, засвідчує, що центральним питанням вказаних досліджень є проблема співвідношення внутрішніх і зовнішніх (насамперед, "радянського") факторів у поразці демократії та насадженні комуністичного тоталітаризму. Гостра дискусія щодо вирішального впливу першої чи другої групи цих факторів характерна для всієї постсоціалістичної історіографії.

Так, наприклад, принципово різні підходи до визначення ваги "радянського фактору" у внутрішньополітичному розвитку держав Східної Європи другої половини 40-х років розділили сучасних російських істориків на два табори [28]. Перша група дослідників РФ - Ю.С.Новопашін, Л.Я.Гібіанський, О.С.Анікеев та інші вважають роль СРСР у насадженні

радянської тоталітарної моделі соціалізму в східноєвропейських державах вирішальною і заперечують навіть можливість якогось іншого - некомуністичного варіанту розвитку цих країн після другої світової війни [29]. Друга група російських істориків (Г.П.Мурашко, В.В.Мар'їна, Т.В.Волокітіна, А.Ф.Носкова та інші) вказує на специфічний баланс співвідношення зовнішніх і внутрішніх факторів у повоєнній еволюції кожної із східноєвропейських країн і визнає існування можливості поліваріантного розвитку цих держав у 1944-1947 рр. та наявності в той час реальних альтернатив перспективі встановлення монопольної влади комуністів [30].

Точка зору цих істориків з другої групи російських дослідників видається більш наближеною до істини, позаяк враховує, що деякі із східноєвропейських держав у 1944-1949 рр. ще не були повністю підкорені радянському диктату і прорадянські комуністи поки що не домінували в них. Тому дані держави мали певний шанс запобігти власному сповзанню до тоталітаризму. А перша група російських істориків, як і будь-який дослідник кінця ХХ ст., вражений ніби-то багаторічною непорушністю світової могутності СРСР та десятиліттями "холодної війни" і повної сателітизації Східної Європи Москвою, потрапляє, як нам здається, в полон хибного стереотипу: на ситуацію у східноєвропейських країнах другої половини 40-х років переносяться стандарти радянської політики в регіоні 70-80-х років, коли діяла повним чином "доктрина Брежнєва" і суверенітет держав "соціалістичного табору" максимально обмежувався Москвою. Насправді ж, для неупередженого аналізу і уникнення помилки занадто "осучасненого" підходу, потрібно констатувати, що рівень радянського диктату і втручання Кремля у внутрішньополітичні справи східноєвропейських країн в перші роки після закінчення другої світової війни був далеко не таким великим, як у 70-80-ті роки. Тому події другої половини 40-х років варто розглядати у реальному вимірі умов саме того часу, а не через призму наступних десятиліть і процесів вже встановленого тоталітаризму.

Саме в такому реальному вимірі - з акцентом на внутрішньополітичну боротьбу в повоєнній Чехословаччині ґрунтовно проаналізували суперечливі суспільні процеси в Словаччині 1945-1948 рр. в узагальнюючих монографічних роботах, опублікованих в першій половині 90-х років, словацькі історики Міхал Барновський та Роберт Летц [31]. М.Барновський - представник старшої генерації

академічних вчених СР зважено висвітлює за проблемно-хронологічним принципом політичну боротьбу між Комуністичною партією Словаччини і Демократичною партією за владу, процес формування т.зв. малих політичних партій, інтеграцію в політичне життя словацьких католиків, обмеження самоврядних прав Словаччини в державно-конституційній системі ЧСР. Вчений аналізує вплив погіршення міжнародного становища з 1946 р. і початку "холодної війни" на внутрішньополітичний розвиток ЧСР, у цілому, та Словаччини, зокрема. Неупереджено розглядається значення національно специфічного фактору - діяльності словацької еміграції на Заході в перші повоєнні роки та націоналістсько-клерикального підпілля в країні. Завершають монографію М.Барновського розділи про неконституційне захоплення комуністами більшості в керівних словацьких органах в листопаді 1947 р., як генеральної репетиції "Переможного Лютого" - повної узурпації КПЧ і КПС влади в ЧСР. Р.Летц у своїй монографії більше увагу, ніж М.Барновський, звертає на діяльність католицької церкви та пов'язаних із нею суспільних і партійно-політичних сил у загальному контексті еволюції Словаччини в 1945-1948 рр. Аналізуючи також за хронологічним принципом перебіг подій у повоєнній Словаччині, автор у завершальних частинах роботи одним із перших у сучасній словацькій історіографії піднімає питання порушення прав людини та громадянських свобод в період 1945-1948 рр., висвітлюючи, зокрема, і репресивні акції радянських каральних органів на словацькій території. Загалом, дещо відмінні за політико-ідейною спрямованістю ці два монографічні дослідження - академічно-об'єктивістське М.Барновського та прихильне до християнсько-демократичних цінностей Р.Летца свідчать про ідейний плюралізм сучасної історіографії СР. Попри детальну оцінку впливу міжнародних факторів на суспільно-політичний розвиток повоєнної Словаччини, обидва автори схиляються до висновків щодо визначальної ролі внутрішньополітичних факторів та унітаристської політики Праги і антисловацької налади загальнодержавних і чеських політичних сил у перемозі комуністичної диктатури.

Вагомим науковим внеском у вивчення суспільно-політичного розвитку Словаччини перших післявоєнних років стало монографічне дослідження директора Інституту суспільних наук САН (м.Кошице) Штефана Шугая "Громадянські політичні партії в Словаччині в 1944-1948 рр.", видане в 1999 р. [32]. Автор вперше в новітній словацькій історіографії спеціально

аналізує діяльність некомуністичних партій у країні цього періоду: Демократичної партії, Партії праці і Партії свободи та процес їх організаційного становлення, програмні засади, ідейно-політичну орієнтацію і практичну лінію політики кожного з цих партійних суб'єктів. Позитивним моментом роботи Ш.Шутая є також детальний неупереджений аналіз зародження і формування партійно-політичних структур Словаччини в 1938-1944 рр., як вступний - перший розділ дослідження. Далі в роботі детально охарактеризована роль громадянських сил в суспільно-політичному розвитку Словаччини від перших днів після визволення - починаючи з організаційного становлення Демократичної партії та спроб відродити інші некомуністичні партійно-політичні сили, через парламентські вибори 1946 р. до словацької політичної кризи листопада 1947 р. і зміни становища і ролі некомуністичних партій після захоплення КПЧ влади в ЧСР у лютому 1948 р. Специфікою монографічного дослідження Ш.Шутая є надзвичайно висока насиченість історичного опису подій перших післявоєнних років у Словаччині конкретними персоналіями та об'єктивна детальна характеристика автором багатьох провідних словацьких політиків і громадських діячів періоду 40-х років. Цікавими є історико-філософські роздуми вченого, які доповнюють величезний фактичний матеріал, вперше введений дослідником в науковий обіг на основі неопублікованих архівних джерел. Але найголовніше - монографія Ш.Шутая стала першою узагальнюючою роботою в СР, яка з академічною об'єктивністю підсумовує дослідницьку роботу 90-х років не тільки автора, але й всієї словацької історичної науки по вивченню діяльності громадянських ідейних і партійно-політичних сил 40-х років ХХ ст., як суспільної альтернативи "комунізації" Словаччини.

У сучасній словацькій історіографії діалектику взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів в процесі занепаду чехословацької демократії другої половини 40-х років вперше концептуально-методологічно розкрито в 1995 р. у невеликій роботі історика і політолога Л.Ліптека [33]. Цей дослідник не абсолютизує роль ЧСР та інших зовнішніх впливів у сповзанні ЧСР до комуністичного режиму, а наводить щонайперш 8 принципових пунктів, за якими, на його думку, протягом 1945-1948 рр. проходили небажані негативні внутрішні системні зміни чехословацької демократії у напрямку до тоталітаризму: порушення прав приватної власності, розвал і дискредитація парламентсь-

кої демократії, демонтаж структур громадянського суспільства, надмірне посилення ролі держави, радикалізація політичних мислення та дій, послаблення "середнього класу" тощо. Виходячи із концепції Л.Ліптека, нами зроблена спроба розширити аналіз взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх причин падіння демократії загалом в країнах Східної Європи після закінчення другої світової війни в колективній статті, опублікованій в 1998 р. в науковому збірнику в Братиславі [34]. Через призму причин і наслідків падіння демократичного устрою у східноєвропейських державах в другій половині 40-х років, ми розглядаємо насамперед громадянські суспільні, політико-ідейні течії, як альтернативу комуністичному тоталітаризму, яка реально існувала у країнах регіону в той час. Позаяк дана наша стаття є вступною до всього збірника, вона не полишена певних хиб надмірного теоретизування і узагальнення. Та ці недоліки компенсують широким масивом фактажу інші конкретно-історичні матеріали словацьких і чеських вчених, опубліковані у цьому ж збірнику.

Взагалі, дану публікацію Інституту історії САН про перші післявоєнні вибори в державах Центральної та Південно-Східної Європи варто вважати унікальною роботою в сучасній історіографії постсоціалістичних країн. Колективом дослідників компаративно проаналізовано одне з ключових питань функціонування демократичної системи - загальнонародні вибори верховних органів законодавчої влади у визволеній від фашизму Східній Європі в другій половині 40-х років. Позитивом є те, що крім конкретних статей стосовно підготовки, ходу і результатів парламентських виборів у Чехословаччині, з окремим аналізом специфіки Словаччини і Чехії та Моравії, а також в Польщі, Угорщині, Австрії, Німеччині і балканських країнах, в даному науковому збірнику опубліковано обширний статистичний матеріал за результатами перших післявоєнних виборів і в східноєвропейських, і в провідних західноєвропейських державах [35].

У контексті історіографічного аналізу причин поразки демократії і встановлення тоталітаризму в країнах Східної Європи після закінчення другої світової війни сучасними чеськими і словацькими істориками, вважаємо необхідним звернути увагу на формування принципово нового підходу, симптоми якого помітні в опублікованих в ЧР і СР дослідженнях з вказаної проблематики протягом другої половини 90-х років. Перейшовши від конкретно-історичного, але дещо звуженого національно-специфічного, до

більш широкого - компаративного регіонального і загальноєвропейського аналізу суспільно-політичних процесів другої половини 40-х років, чеські і словацькі історики схилиються до думки, що ЧСР, як і Східна Європа в цілому, за певних умов, не обов'язково була приречена на "советизацію" та "комунізацію" протягом перших повоєнних років. Така ідея аргументується некомуністичним, демократичним шляхом розвитку, наприклад, Австрії чи Фінляндії, які після війни також знаходилися у зоні впливу сталінського СРСР, але не пішли шляхом комуністичної диктатури і тоталітаризму. Вперше дану думку оприлюднив в опублікованій у Чехії науковій статті фінський історик Г.Лармола [36]. Словацький вчений В.Гонец більш широко виклав її у порівняльному аналізі суспільно-політичних процесів другої половини 40-х років у Польщі, Чехословаччині та Австрії [37]. Такий новий підхід означає, що сучасна чеська і словацька історіографія позбуваються догм марксистського історичного фаталізму. Це зовсім не суперечить фундаментальному науковому положенню, що історія не знає кон'юктивів. Новий погляд є виявом поліваріантного підходу до історії в рамках концепції відкритості історичного процесу та альтернативності суспільного розвитку.

В 1999 р. між вченими Чеської Республіки та Російської Федерації розгорнулася гостра дискусія щодо ролі СРСР у "комунізації" Чехословаччини після другої світової війни. Центральним пунктом гарячих наукових дебатів стала так звана "місія Зоріна" - поїздка заступника народного комісара закордонних справ СРСР В.О.Зоріна до Праги в лютому 1948 р. та його діяльність тут в дні урядової кризи і захоплення чехословацькими комуністами влади. Справа в тому, що радянський дипломат прилетів у столицю Чехословаччини 19 лютого 1948 р. - за день до колективної відставки 12 міністрів від чехословацьких некомуністичних партій, які спробували усунути комуністів із складу уряду ЧСР через кризу кабінету міністрів. Але КПЧ перейшла у наступ - підняла маси та союзні їй громадські організації і примусила президента ЧСР Е.Бенеша прийняти відставку міністрів, та, не оголошуючи дострокових парламентських виборів, доручити комуністичному лідеру К.Готтвальду сформувати новий кабінет без представників опозиційних партій. В.О.Зорін перебував у Празі до повної перемоги чехословацьких комуністів у боротьбі за владу.

Офіційна радянська версія нагальної поїздки цього високопоставленого дипломата в люто-

му 1948 р. до Праги - переговори В.О.Зоріна з керівництвом ЧСР про додаткові поставки зерна з СРСР у зв'язку із катастрофічним неврожаєм 1947 р. та загрозою голоду в Чехословаччині. Даного офіційного трактування суті місії Зоріна в Празі в лютому 1948 р. притримується і більшість сучасних російських вчених. Чеські ж вчені переконані, що В.О.Зорін (в 1945-1947 рр. радянський посол в ЧСР) приїхав у країну з наказом Й.Сталіна лідеру КПЧ К.Готтвальду - негайно розпочати комуністичний переворот. Ця теза базується на свідченнях 60-х років міністра А.Чепічки - зятя К.Готтвальда, на які неодноразово посилається найвідоміший чеський дослідник повоєнної історії ЧСР К.Каплан. Таке твердження вчених ЧР намагається заперечити сучасна російська історіографія.

У Празі, з ініціативи Інституту сучасної історії АН ЧР 19-21 лютого 1998 р. відбулася представницька міжнародна наукова конференція, присвячена 50-річчю комуністичного перевороту в ЧСР - "Чехословацький "лютий" 1948 р. - передумови і наслідки в країні та у світі" [38]. На конференції з доповіддю про позицію політичного керівництва СРСР під час лютневих 1948 р. подій в ЧСР виступила відома московська богемістка, керівник наукового Центру історії сталінізму в Східній Європі Інституту слов'янознавства і балканістики РАН - Галина Павлівна Мурашко. Редакція празького журналу "Soudobé dějiny" ("Сучасна історія") опублікувала основну частину виступу московської дослідниці в спеціальній дискусійній рубриці "Празька місія Зоріна в лютому 1948 р. Над новими документами" [39]. Тут Г.П.Мурашко фактично повторювала, дещо розширивши, концептуальне обґрунтування празької 1948 р. місії В.Зоріна як "невтручання" СРСР у лютневі події, та звинувачення у відповідальності переважно керівництва КПЧ за підготовку і здійснення комуністичного перевороту в лютому 1948 р. у ЧСР, висловлені в чеській публікації ще 1997 р. [40]. Повний текст виступу на празькій конференції російська вчена опублікувала в 1998 р. самостійно в московському журналі "Новая и новейшая история" (№ 3) [41].

Відому російську вчену, однак, дещо не влаштувала публікація лише частини її доповіді на празькій 1998 р. конференції в журналі "Soudobé dějiny" і те, що у цій же рубриці порід були опубліковані коментарі-зауваження чеських істориків В.Пречана, К.Каплана та російського - Л.Гюбанського до даного виступу.

пу [42]. 14 березня 1999 р. Г.П.Мурашко направила листа членам редколегії цього наукового періодичного видання ЧР [43]. Вона звинуватила редколегію в опублікуванні тільки уривку з її празького виступу, причому без попереднього погодження з автором. Поскаржилася, що коректнішим було б попереднє ознайомлення її з коментарями К.Каплана та Л.Гібіанського.

Але суть бурхливого протесту Г.П.Мурашко розкриває скоріш черговий пасаж з її листа: "Шифровані телеграми Зоріна до Москви і відповіді Молотова, цитовані в моєму рефераті на конференції, показують, що радянське політичне керівництво в ході вирішення кризи в Чехословаччині *поставило* (курсив Г.П.Мурашко - Авт.) на "внутрішній фактор". Цілком ясно, що цей висновок, який витікає із змісту нових документів, суперечить викладу місії Зоріна до Праги, який набув протягом останніх десяти років поширення в чеській історіографії і який базується на інтерпретації спогадів А.Чепічки з 60-х років. При цьому потрібно констатувати, що ні К.Каплан, який першим опублікував версію Чепічки, ані інші дослідники не вчинили жодного критичного аналізу цього свідчення, як історичного джерела. Здається, що авторам, які спираються на спогади Чепічки, політично імпонувала версія про наказ Сталіна, привезений Зоріним Готтвальду, щоб останній захопив владу у державі та звернувся до Москви з проханням про надання військової допомоги. Ця версія відповідала їх політичній концепції чужорідності комуністичного режиму для чеського суспільства та його насадження ззовні" [44].

В цитованому уривку з листа досить чітко проглядається головна теза реабілітаційної концепції Г.П.Мурашко: основними причинами антиконституційного урядового перевороту в ЧСР у лютому 1948 р. були внутрішні чинники, насамперед ініціативна діяльність чехословацьких комуністів, а В.Зорін, В.Молотов та Й.Сталін, як і СРСР у цілому, були тут майже ні причому, займаючи, навпаки, більш стриману, ніж керівництво КПЧ, позицію щодо можливості прямого радянського втручання у внутрішньочехословацьку політичну боротьбу. Московська дослідниця свідомо гіперболізує ніби-то кон'юнктурно-політичну спрямованість трактування подій лютого 1948 р. в сучасній чеській історіографії, акцентуючи увагу, далеко не вперше, на сумнівність спогадів А.Чепічки як історичного джерела. А пасаж Г.П.Мурашко про схильність істориків ЧР трактувати комуністичний режим, як чужорідний чеському суспільству та насаджений ззовні, навряд чи

потребує коментарів, позаяк антиконституційний переворот у ЧСР в лютому 1948 р. безпосередньо здійснили нехай і національні, але вишколені саме в СРСР комуністи, очолювані представниками "московського центру" КПЧ воєнного періоду, в т.ч. К.Готтвальдом. Крім того, якщо б комуністичний режим не був чужим для чеського суспільства, то вже у 1945 р. в ЧСР було б здійснено болгарський чи польський варіант "советизації" та "комунізації", започаткований там у 1944 р., в 1968 р. не було б Празької весни, а у 1989 р. тоталітаризм в Чехословаччині не впав би як картковий будиночок під час "оксамитової революції". Чи може Г.П.Мурашко вважати, що в ЧСР у лютому 1948 р. була насаджена не сталінсько-радянська модель соціалізму? Московські історики свою розгорнуту почасти реабілітаційну позицію щодо чехословацького "Переможного лютого" 1948 р. виклали в 1998 р. у спеціальній колективній монографії [45].

Головний редактор журналу "Soudobé dějiny" Вілем Пречан (донедавна - директор ІСІ АН ЧР) в № 1 журналу за 1999 р. дав ґрунтовну відповідь на лист Г.П.Мурашко, пояснивши зокрема і обставини появи публікації 1998 р. в дискусійній рубриці про місію В.Зоріна до Праги в лютому 1948 р. В.Пречан відкинув, як безпідставні, підозріння московської дослідниці щодо свідомого ігнорування сучасною чеською історіографією ролі КПЧ по підготовці внутрішніх передумов для встановлення комуністичної диктатури в ЧСР. "...Всі незалежні чеські автори, - пише В.Пречан, - які займаються цією проблематикою, з початку 70-х років (в самвидаві та в еміграції), а потім вже в умовах свободи протягом цілих 90-х років, всі без винятку концентрували і концентрують свої зусилля насамперед на вивченні внутрішніх факторів розвитку, які полегшували советизацію Чехословаччини...; чеські історики за визначної допомоги своїх закордонних колег з усіх країн світу досліджують, чому Чехословаччина так легко "ковзнула" в радянський табір і чому мала іншу долю, ніж, наприклад, Фінляндія. І не вагаються у відповідності з цим говорити про "самосовєтизацію" Чехословаччини" [46].

В.Пречан позитивно оцінює той факт, що Г.П.Мурашко ввела в науковий обіг декілька нових документів з архівних фондів МЗС РФ, викликавши їх публікацією серйозну дискусію щодо місії заступника наркома В.О.Зоріна до Праги в лютому 1948 р. Чеський історик особисто в квітні 1999 р. спробував ознайомитися з т.зв.папкою Зоріна в Архіві зовнішньої політики Росії. Але чиновники російського

міністерства закордонних справ відмовили йому в доступі навіть до тих документів, якими користувалася Г.П.Мурашко [47].

Попри всю гостроту публічної перепалки 1998-1999 рр. на сторінках празького історичного журналу між представниками сучасних російської та чеської історичних шкіл, ця нова наукова дискусія сприяла поглибленню висвітлення проблеми участі СРСР у лютневому 1948 р. комуністичному перевороті в ЧСР та привела до кристалізації поглядів істориків ЧР і РФ щодо співвідношення внутрішньопо-

літичних і міжнародних факторів у поразці чехословацької демократії в перші роки після закінчення другої світової війни. Висновок чеських вчених про вирішальну роль "самосовєстизації" повоєнної Чехословаччини у демонтажі демократичної системи в 1945-1948 рр. застерігає сучасні постсоціалістичні країни від хибних кроків по "самообмеженню" демократії, які можуть у кінцевому результаті привести молоде громадянське суспільство до авторитаризму, монопартійності або й диктатури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost// Česko-slovenská historická ročenka, 1996.-Brno:Masarykova univerzita.-1996; Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1939// Česko-slovenská historická ročenka, 1997.-Brno: Masarykova univerzita.-1997; Česi a Slováci 1948-1967// Česko-slovenská historická ročenka, 1998.-Brno: Masarykova univerzita.-1998.
2. Kaplan K. Některá revoluční.-Praha: Akademia.-1995.
3. Barnovský M. Na cestě k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v letech 1945-1948.-Bratislava: Archa.-1993.
4. Kaplan K. Pravda o Československu 1945-1948.-Praha: Panorama.-1990.
5. Ibid.-S.5.
6. Ibid.-S.130-158; 85-129.
7. Ibid.-S.159-192.
8. Baciu N. Agonia României 1944-1948.Dosarele secrete acuză.-Bukuresti: SAECULUM I.O.-VESTALA.-1997.
9. Hejl V. Zpráva o organizovaném násilí.-Praha:Univerzum.-1990.
10. Jech K., Kaplan K. Dekrety prezidenta republiky 1940-1945.-Dokumenty I-II.-Brno: Doplněk.-1995.
11. Kaplan K. První poválečná vláda (Komentované dokumenty)//Sešití Ústavu pro soudobé dějiny (ÚSD).- Sv.5.-Praha: ÚSD ČSAV.-1992.
12. Kaplan K. Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948.Soubor dokumentů// Sešití ÚSD AV ČR.- Sv.7.-Praha: ÚSD AV ČR.-1993.
13. Ústava ČSR// Státní ústřední archiv ČR.-Archív ÚV KSČ.- Fond č.100/24 (Klement Gottwald 1938-1953).- Sv.50.-Arch.jedn.874, 875; Sv.51.- A.j. 876; Sv.52.- A.j.877. 878.
14. Kaplan K. Příprava Ústavy ČSR...- S.8
15. Pražské dohody 1945-1947. Sborník dokumentů.-Přip.K.Kaplan// Sešití ÚSD ČSAV.- Praha: ÚSD ČSAV.- 1992.
16. Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945-1992). Zborník príspevkov z vedeckého kolokvia. ktoré sa konalo 20. októbra 1993.- Ed. Barnovský M.- Bratislava: Historický ústav SAV.-1994.
17. Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy).- Ed.V.Bystrický,S.Fano.-Bratislava:Historický ústav SAV.- 1994.
18. Vnuk F. Dedičstvo otcov.-Bratislava:Matica Slovenská.-1991; Ďurica M.S. Dejiny Slovenska a Slovákov.- Vyd.2.- Bratislava:Ministerstvo školstva SR.-1996.
19. Letz R. Slovensko v rokoch 1945-1948. Na ceste ku komunistickej totalite.-Bratislava: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie.-1994.
20. Stredná a juhovýchodná Európa - sondy do vývoja v 40. rokoch.-Bratislava: Historický ústav SAV.-1992; Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí (Sondy do vývoja II.).-Br.: Historický ústav SAV.-1994.
21. Petruš P. USA a studená vojna.- Br.: Pravda.-1985; Petruš P. Marshallov plán.-Br.:Veda.-1993.
22. Stefániková A. Hospodárska situácia krajín strednej a juhovýchodnej Európy a presadzovanie sovietskeho vplyvu v ich ekonomike (1945-1948)//Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí...-S.70-83; Ivaničková E. Nemecká otázka a formovanie sovietskeho bloku//Ibid.-S.23-41; Ivaničková E. Česko-Slovensko, Poľsko a nemecká otázka 1939-1947//Stredná a juhovýchodná Európa - sondy do vývoja v 40. rokoch...-S.26-31.
23. Čierna-Lantayová D. Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom československej diplomacie (1944-1949) //Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí...-S.6-22.
24. Čierna-Lantayová D. Podoby česko-slovensko-maďarskeho vzťahu 1938-1949.-Br.:Veda.-1992.
25. Tonková M. Balkánske krajiny v období formovania východného bloku// Stredná a juhovýchodná Európa - sondy do vývoja v 40. rokoch.-S.177-218; Tonková M. Zápas o interpretáciu komunistickej doktríny počas formovania a upevňovania politické moci komunistických strán v balkánskom regióne (1944-1949)// Stredná a juhovýchodná Európa v politike veľmocí.- S.84-99
26. Tejchman M. Sovětské střední a jihovýchodní Evropy 1944-1949// Slovanský přehled.-1992.- S.312-325; Sovětské východní Evropy. Zeme střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948.- Praha:Historický ústav AV ČR.- 1995
27. Brod T. Československo a Sovětský svaz v letech 1939 az 1945// Střední Evropa.- 1991 - a 20.- S.18-37, a 21.- S.31-41. Kaplan K. Pravda o Československu 1945-1948.- Praha:Panorama.-1990

28. Див.: Волокітніна Т.В., Марьина В.В., Новопашин Ю.С. История Восточной Европы – от начала второй мировой войны до современности// Новая и новейшая история.-1996.-№2.-С.19.
29. У истоков "социалистического содружества". СССР и восточноевропейские страны в 1944-1949 гг.-Отв.ред. Гибанский Л.Я.-Москва: Наука.-1995; Советская внешняя политика в годы "холодной войны" (1945-1985). Новое прочтение.-М.: Наука.-1995.
30. Волокітніна Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф. Народная демократия: миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе: 1944-1948 гг.- М.: Наука.-1993;" Восточноевропейский социализм": Становление режима, попыток его модификации, причины краха.-Отв.ред.Марьина В.В.-М.:Наука.-1992; Тоталитаризм: Исторический опыт Восточной Европы.-Отв.ред.Марьина В.В.-М.: Наука.-1995.
31. Barnovský M. Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zapasy na Slovensku v rokoch 1945-1948.-Br.:Archa.-1993; Letz R. Slovensko v rokoch 1945-1948. Na ceste ku komunistické totalite.-Br.: Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie.-1994.
32. Šutaj S. Občanske politické strany na Slovensku v rokoch 1944-1948.-Br.:Veda.-1999.
33. Lipták L. Vonkajšie a vnútorné faktory formovania politických systémov na Slovensku//Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953.- Ed. M.Barnovský.-Bratislava: Veda.-1995.- S.8-14.
34. Vovkanyč I., Vidňanský S., Sjusko I. Vnútorné a vonkajšie faktory formovania alternatívnych koncepcií vývoja spoločnosti v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy 1944-1948// Prvé povojnové voľ'by v strednej a juhovýchodnej Európe.- Ed.Barnovský M., Ivaničková E.- Bratislava: Veda.- 1998.- S. 9-21.
35. Výsledky volieb do zastupiteľských organov//Prvé povojnové voľ'by...- S. 211-232.
36. Larmola H. Československo a Finsko v povalečné sovětské sfěre vlivu// Soudobé dějiny.- 1993-1994.- а 1-6.- S. 484-492.
37. Goněc V. Polsko-Československo-Rakousko. K možnostem srovnávání// Prvé povojnové voľ'by...- S. 65-78.
38. Див. інформацію та виклад виступів:Kocian J. Mezinárodní historická konference. Československý "únor" - předpoklady a důsledky doma a ve světě// Soudobé dějiny.- 1998.- а 2-3.- S. 344-355.
39. Murašková G.P. Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení. Podle materiálů ruských archivů// Ibid.- S. 314-317.
40. Murašková G.P. Únorová politická krize v roku 1948 v Československu a "sovětský faktor": Z materiálů ruských archivů// Ibid.- 1997.- а 3-4.- S. 468-477.
41. Мурашко Г.П.Февральский кризис 1948 г.в Чехословакии и советское руководство. По новым материалам российских архивов // Новая и новейшая история.-1998.-№ 3.- С. 50-63.
42. Prečan V. Tajemství se sedmi pečetěmi?; Kaplan K. Dosavadní a nové poznatky; Gibianskij L.J. Otevřené otázky zůstávají// Soudobé dějiny.-1998.-N2-3.-S.312-314; 319-320; 318-319.
43. Dopis Galiny Muraškové// Soudobé dějiny.-1999.-N 1.-S.103-104.
44. Ibid.-S.104.
45. Февраль 1948 г. Москва и Прага. Взгляд через полвека.-М.: Наука.-1998.
46. Prečan V. K interpretaci Zorinovy pražské korespondence s Moskvou v únoru 1948. Odpověď na dopis Galiny Muraškové// Soudobé dějiny.-1999.- а 1.- S. 107.
47. Ibid.- S.109 (d'ďěčiňěf 11).